

УДК 343.24(477)

Крикушенко О. Г., Начальник управління Державної пенітенціарної служби України в Харківській області

Науково-методологічні основи пенітенціарної інформації щодо вивчення пенітенціарної субкультури в місцях позбавлення волі

В статті надається гносеологічний аналіз сучасної методологічної бази наукових досліджень. Визначається та формулюється поняття і зміст пенітенціарної інформації, яка потрібна для вивчення пенітенціарної субкультури засуджених в місцях позбавлення волі.

Ключові слова: пенітенціарна інформація, пенітенціарна субкультура.

В статье проводится гносеологический анализ современной методологической базы научных исследований. Определяется и формулируется понятие и содержание пенитенциарной информации, которая необходима для изучения пенитенциарной субкультуры осужденных в местах лишения свободы.

Ключевые слова: пенитенциарная информация, пенитенциарная субкультура.

In the article the epistemological analysis of modern methodological basis of research. Determined and formulated the concept and content of the penitentiary information needed for the study of the prison subculture of convicts in prison.

Key words: prison information, prison subculture.

Актуальність питання означеного в запропонованій статті полягає в тому, що стрімке зростання процесу інформатизації суспільства суттєво впливає на зміну функціонування практично усіх сфер життедіяльності держави, суспільства і людини, включаючи діяльність державних органів і установ виконання кримінальних покарань та окремий соціальний прошарок громадян України – засуджених до кримінального покарання у виді позбавлення волі, які є одночасно і суб'єктами і об'єктами впливу кримінальної або пенітенціарної субкультури.

Ступінь наукової розробки поняття кримінологічної інформації взагалі, а пенітенціарної інформації зокрема, не відповідає сучасному рівню потреб науки і практики. Okремі питання кримінологічної інформації в зв'язку з належністю об'єктів інформації до предмету кримінології розглядали в своїх працях: Бандурка О.М., Баулін Ю.В., Богатирьов І.Г., Борісов В.І., Голіна В.В., Денисова Т.А., Джужа О.М., Дремін В.Н., Закалюк А.П., Зелінський А.Ф., Пєтков В.П., Рущенко І.П. та інші.

Метою дослідження є визначення поняття і змісту пенітенціарної інформації, яка потрібна для вивчення сучасної пенітенціарної субкультури в місцях позбавлення волі.

Зв'язок з державними та науковими програмами означеної теми дослідження визначений в Концепції Державної політики у сфері реформування Державної кримінально – виконавчої служби України, яка схвалена Указом Президента України від 08 листопада 2012 року № 631/2012 та Пріоритетними напрямами наукового забезпечення діяльності органів і установ, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України на період 2013 – 2017 р.р., які затверджені наказом ДПтС України від 04 січня 2013 року № 8/ОД-13.

Новизна запропонованої теми дослідження полягає в розробці та формулуванні нової робочої дефініції щодо визначення поняття пенітенціарної інформації, спо-

рідненість об'єктів якої з кримінологічною інформацією, надає можливість використання у цьому і майбутніх дослідженнях в галузі кримінально – виконавчої (пенітенціарної) науки стали методи кримінологічної науки із застосуванням інших сучасних соціологічних і психолого-педагогічних методів.

Метод (від грецького *methodos* – шлях дослідження) визначається як спосіб досягнення будь – якої мети, сукупність прийомів або операцій практичного або теоретичного пізнання дійсності. [1, с. 795].

Сучасна методологія на цей час набуває статус самостійної галузі науки у виді системи знань про організацію наукової діяльності і включає до себе філософсько-психологічні, наукознавські, етичні, естетичні, системотехнічні, організаційні, технологічні та інші аспекти забезпечення валідності результатів наукових досліджень [2, с. 10-61].

В наукової літературі по гносеології, методології прийнято поділяти методи наукових досліджень на емпіричні (тобто які сприймаються органами відчуття) і теоретичні (які є результатами розумової діяльності людини). Останні, в свою чергу поділяються на методи пізнання і методи теоретичного дослідження.

Аналогічний розподіл існує серед емпіричних методів дослідження. До однієї групи виносять так звані робочі, практичні методи (спостереження, анкетування, запитання, метод експертних оцінок, тестування тощо).

До другої – комплексні, загальні методи, які побудовані на застосування одного або кількох практичних методах (обстеження, моніторинг, вивчення і узагальнення досвіду, експеримент, випробувальна робота).

До теоретичних методів наукового дослідження відносяться наступні:

1. Методи-операції – аналіз; синтез; порівняння; абстрагування; конкретизація; узагальнення; формалізація; індукція; дедукція; ідеалізація; аналогія; моделювання.

2. Методи-дії – діалектика; наукові теорії, які перевірені практикою; докази, метод аналізу системних знань; аксіоматичний метод; індуктивно – дедуктивний метод; з'ясування та вирішення протиріч.

До емпіричних методів наукового дослідження відносяться:

1. Методи – операції – вивчення літератури, документів і результатів діяльності, спостереження, вимірювання; запитання (усні чи письмові); експертні оцінки; тестування.

2. Методи – дії – методи спостереження об'єкта; обстеження; моніторинг; вивчення і узагальнення досвіду; методи перетворення об'єкту [3, с. 76-77].

Загальною метою застосування вищезазначених загальнонаукових методів досліджень є отримання достовірної інформації про об'єкт дослідження. Але уявлення про спеціальний об'єкт дослідження – субкультури місць позбавлення волі (пенітенціарної субкультури) вимагає звуження поняття загальнонаукової інформації до поняття кримінологічної або пенітенціарної інформації.

Слід зауважити, що останні категорії ще не є сталими як у кримінології, так і у кримінально – виконавчій (пенітенціарній) науці [4, с. 16].

Підкреслюючи, що значущість кримінологічної інформації визначається належністю об'єктів інформації до предмету кримінології, професор А.П. Закалюк надає її наступне поняття:

«Кримінологічна інформація – це кримінологічно значуща інформація про об'єкти, які є предметом кримінології, тобто про злочинність і окремі злочини, особу злочинця, детермінацію злочинності та окремих злочинів, механізм їх вчинення, включаючи потерпілого а також запобігання злочинності» [4, с. 17].

Не торкаючись суперечливих думок окремих вчених щодо розмежування об'єкту і предмету кримінології, кримінального та кримінально – виконавчого права, які завжди мають суттєво теоретичну спрямованість, враховуючи головну мету цього дослідження – сучасну пенітенціарну субкультуру, використовуючи методи екстраполяції та інтерполяції, автор надходить до висновку про збіг суттєвих характеристик кримінологічної та кримінально-виконавчої (пенітенціарної) інформації.

Для цього є наступні підстави:

1. Спорідненість об'єктів кримінологічної та пенітенціарної інформації (в місцях позбавлення волі існують усі притаманні вільному суспільству як позитивні так й негативні явища).

2. В науковій обіг та сучасну практику протидії злочинності і виконання кримінальних покарань впевнено ввійшов термін «пенітенціарна злочинність», або злочинність в місцях позбавлення волі, процес детермінації пенітенціарної злочинності.

3. Механізм скоення злочину та особа злочинця також є предметом вивчення кримінально – виконавчої (пенітенціарної) науки.

4. Запобігання або протидія пенітенціарної злочинності має також грунтовні зв'язки з кримінологічною наукою.

5. Виктімологічна складова предмету кримінології набуває все більш значимість в пенітенціарній практиці, як головний критерій оцінки ступеню каяття засуджених, тобто його відношення до потерпілого.

Спираючись на вищевикладене, пропонується наступне визначення поняття пенітенціарної інформації: кримінально-виконавча або пенітенціарна інформація – це пенітенціарно значуща інформація про об'єкти, які є предметом кримінально – виконавчої (пенітенціарної) науки, тобто про злочинність і окремі злочини, які скоені в місцях позбавлення волі, особу злочинця (засудженого), детермінацію в цій злочинності та окремих злочинів, механізм їх вчинення, включаючи відношення до потерпілого, а також напрямки і засоби запобігання пенітенціарної злочинності в умовах місць позбавлення волі.

Загальним джерелом дослідницької інформації є матеріали наукового дослідження, які поділяються на прикладні аналітичні та наукові, які ґрунтуються на наукових методиках. Слід зазначити, що дослідницька пенітенціарна інформація може міститися у джерелах різних галузях знань, які становлять інтерес для означеної теми дослідження. Це є виразом як загальнонаукового методу діалектичного матеріалізму так і комплексного характеру дослідницької діяльності.

Серед методів дослідження сучасної субкультури місць позбавлення волі (пенітенціарної субкультури) нами були використані наступні:

1. Метод контент-аналізу (англійською «content analysis – аналіз змісту»). Узагальнення пенітенціарної інформації за методом контент – аналізу дозволяє аналізувати різні погляди з різних джерел з одного питання, підкреслюючи при цьому точку зору дослідника;

2. Метод безпосереднього спостереження;
3. Метод введеного (включенного) спостереження;
4. Конкретно – соціологічні методи:
 - 4.1. Метод опитування;
 - 4.2. Метод інтерв'ю;
 - 4.3. Метод анкетування;

- 4.4. Метод експертних оцінок;
- 4.5. Метод експерименту.
5. Статистичний метод.
6. Метод аналізу нормативно-правових документів.
7. Метод вивчення оповідальних наукових та літературних джерел.

Наведений перелік методів дослідження не є вичерпним, тому теоретико-методологічні аспекти зrozуміння сучасної пенітенціарної субкультури, безумовно потребують окремих спеціальних наукових досліджень.

Дослідження кримінальної субкультури та її невід'ємної складової частини – пенітенціарної субкультури до теперішнього часу спрямовувались на вивчення її окремих елементів: «воровських законів», ієархії статусів в неформальному середовищі засуджених, «тюремного жаргону», змісту татуування, «блутному» фольклору тощо. Але, як підкреслює відомий дослідник І.П. Рущенко, частина наукового сегменту, позбавленого ринкової кон'юнктури, безглаздого плагіату або компіляції минулих видань залишається незначною. [5, с. 9].

Виникнення та розвиток «тюремних» (пенітенціарних) норм, правил, традицій, ритуалів в злочинних спільнотах включаючи тих, які знаходяться в місцях позбавлення волі, мають свою історію і з'ясовуються з позиції соціального детермінізму як результат взаємодії великої кількості причин і умов – від розвитку або обмеження розуму і волі до змін суспільної моралі, державного устрою і засобів виробництва.

Не враховуючи політичні, оціночні думки і категорії, можливо стверджувати що тюрми, як матеріальні носії субкультури виникли одночасно з виникненням держави і права, які встановили, шляхом насильства або суспільного договору, обмеження прав і свобод людини, і за своєю соціальною суттю є вищою формою тюрми.

Тому, на наш погляд, пенітенціарна субкультура, як складова частина загально кримінальної субкультури, не є соціальним феноменом, а має своїм джерелом і підґрунтам відповідні сфери, форми, інститути відповідного суспільного і державного устрою.

«Соціальна симетрія або принцип дзеркального відображення може бути для дослідника важливим керівним початком», який потребує: а) розглядати кримінальну субкультуру як перетворену пануючу суспільну культуру; б) шукати причини змін кримінальної субкультури в загальної соціальній динаміці. [5, с. 11].

Умовний розподіл суспільних відносин у сфері «надстройки» (політика, ідеологія, право) і «базису» (затвердження інституту приватної власності, капіталістичного способу виробництва) обумовлює подібну структуризацію злочинного світу, та відповідні зміни в його ідеології (воровський закон) та виробництві (засоби поповнення воровського общаку).

Нові трансформаційні процеси у суспільстві і державі обумовили зміни основних понять «кримінальної субкультури».

Так, згідно «воровських норм», криміналітет раніше ніколи не співпрацював з представниками влади та міліції.

Сьогодення свідчить про звичайну практику встановлення корумпованих зв'язків між ними, підкуп представників різних гілок державної влади або призначення до відповідних посад представників кримінальних кланів та угрупувань.

Нові часи створили нові економічні «воровські» поняття у сфері економіці: «чорний налог», «відкат», «криша», «доляшка» носіями яких стають не тільки представники традиційного криміналітету, а також тіньові ділки, бізнесмени, корумповані чиновники і політики.

Утвердження нової ідеологічної настанови – «прагнення до максимальної прибутковості злочинної діяльності та її безпеки» [6, с. 21] призвела до змін філософії діяльності, що дзеркально відображає « дух капіталізму»: якщо сьогодні заробив два долари, то не витрачай їх марно, а вкладай у справу і зароби чотири (і так до безкінечності).

Якщо «злодії у законі» минулого сторіччя були справжніми злодарями порівняно із сучасними «авторитетами», бо задовольнялися скромнішими прибутками від крадіжок і пограбувань. У їх середовищі не віталося накопичення грошей (прибуток швидко прогулювався й програвався у карти) й матеріальні втіхи, бо «злодії – чеснаги» були вічними бродягами і попереду кожного з них очікувала тюрма. То сучасні «злодії у законі», за підрахунками експертів, має щорічний прибуток у розмірі біля 2-3 млн. американських доларів, а серед ній термін його діяльності складає біля 10 років. [7, с. 35].

Він вже боїться ув'язнення, бо це означає втрату впливу й доходів. Навіть такий акт як «коронація злодія в законі» тепер може відбутися на свободі, а кандидатом на титул може стати той, хто має гроші і ніколи не був у тюрмі. Але за результатами наших спостережень та індивідуальних співбесід з професійними злочинцями і засудженими, які підтримують злочинні традиції, ще неможливо зробити остаточний висновок про деідеологізацію тюремного соціуму. Скоріше мова йде про існуючу кризу й формування нових сучасних ідеологем та їх носіїв.

Не має також залишитися поза увагою дослідників наукові праці зарубіжних колег, які звертають увагу на окремі властивості громадян колишнього СРСР, які перебувають за кордоном тимчасово або постійно. Так, наприклад американські дослідники вважають: «Руська мафія являє з себе злочинний союз, вільний від будь якої умовності. У руських відсутня історична присміність і центральне керівництво. Їх крайнє життєспроможні клани втручаються в діяльність абсолютно усіх сфер життя, захоплюють політичну владу, підминають під себе державні підприємства й найбагатші сировинні ринки». [8, с. 12-13].

Висновки. Розглядаючи сучасну субкультуру місць позбавлення волі (пенітенціарну культуру), як об'єкт вивчення кримінологічною та кримінально-виконавчою (пенітенціарною) наукою доцільно зробити наступні висновки:

По перше, відносна спорідненість об'єктів кримінологічної та кримінально-виконавчої (пенітенціарної) інформації надає можливість використання у цьому науковому дослідженні сталі методи кримінологічної науки із зачлененням інших апробованих на практиці соціологічних, психолого-педагогічних методів.

По друге, автор надає особисті пропозиції щодо визначення поняття про кримінально-виконавчу (пенітенціарну) інформацію і вважає що це – кримінально-виконавче (пенітенціарне) значуща інформація про об'єкти, які є предметом кримінально-виконавчої (пенітенціарної) науки, тобто про злочинність і окремі злочини, які скоєні в місцях позбавлення волі, особу злочинця (засудженого) та його статусу в неформальній структурі засуджених, детермінацію цієї злочинності та окремих злочинів, механізм їх вчинення, включаючи відношення до потерпілого, а також напрями і засоби запобігання пенітенціарної злочинності та майбутньої злочинної діяльності звільнених від покарання в умовах місць позбавлення волі.

По третє, основними напрямками вивчення сучасної субкультури в місцях позбавлення волі повинні бути пошук і можлива нейтралізація негативних тенденцій її розповсюдження як на стадії попереднього ув'язнення так і на стадії відбування

покарання у виді позбавлення волі.

Аналізуючи сучасний стан інформаційного забезпечення наукових досліджень в галузях наук кримінально-правового комплексу автор також формулює окремі пропозиції щодо її удосконалення.

Враховуючи динамічний розвиток міжнародних стосунків України з іншими країнами світу, майбутній спрощений порядок перетинання кордонів з країнами Європи та США, пропонується створити єдиний міжвідомчий науково-дослідний центр перекладної наукової літератури.

З метою досягнення відповідного рівня репрезентативності і валідності (достовірності) кримінально – виконавчих (пенітенціарних) досліджень автор підтримує необхідність проведення спеціального перепису засуджених в Україні окремо, або одночасно з Всеукраїнським переписом населення, які останній раз проводили у минулому сторіччі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Радянський енциклопедичний словник – М. : Радянська енциклопедія, 1982. – 795 с.
2. Новиков А.М. Методология научного исследования / А.М. Новиков, Д.А. Новиков. – М.: Либроком. – С. 10-61.
3. Новиков А.М. Методология научного исследования / А.М. Новиков, Д.А. Новиков. – М.: Либроком. – С. 76-77.
4. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 книгах. Книга 3: Практична кримінологія / А.П. Закалюк. – К. : Видавничий дім «Ін Юр», 2008. “ С. 16.
5. Рущенко І.П. Вивчення кримінальної субкультури: методологічні проблеми «Кримінальна субкультура як фактор злочинності» / І.П. Рущенко // Криміналогічні дослідження. – Вип.2. “ Луганськ : РВВ ЛДУВС, – 2008 “ С. 9.
6. Гурьев М.С. Убийства на разборках (методика расследования) / М.С. Гурьев . – Санкт – Петербург. 2001. – С. 21.
7. Организованная преступность и коррупция. Исследования, обзоры, информация. – Екатеринбург, 2000. – С. 35.
8. Вильямс Ф. Насколько опасна российская организованная преступность? / Ф. Вильямс // Российская организованная преступность: новая угроза? (перевод с английского). – М., 2000 – С. 12-13.